

Den Haag, 19 april 2012

Bijdrage W. Kok aan debatbijeenkomst Trouw- Montesquieu Instituut

Graag wil ik de organisatoren van deze bijeenkomst van harte dank zeggen voor hun uitnodiging om een bijdrage te leveren aan uw gedachtewisseling. Met belangstelling en met een grote mate van herkenning heb ik kennis genomen van het betoog van de heer Szasz. Ik heb er voor gekozen in aansluiting daarop een aantal andere facetten te belichten van de materie die ons in deze barre tijden zo bezig houdt: allemaal gerelateerd aan het heden en de toekomst van Europa en van de euro. De beperkte spreektijd dwingt mij tot selectiviteit en beknoptheid; ik reken op uw begrip daarvoor.

Dat de twintig jaar geleden gemaakte afspraken over de geleidelijke invoering van de euro een aantal imperfecties bevatten, is intussen genoegzaam bekend. Aanmerkelijk minder aandacht is er vaak voor het feit dat er onder de omstandigheden van dat moment helaas geen betere oplossingen voorhanden waren. Het succes van de interne markt, die Europa onder de bezielende leiding van Jacques Delors uit een diepe crisis had gehaald, nodigde uit to een logisch vervolg: van één markt naar één munt.

Een paar maanden vóór de finale onderhandelingen in Maastricht was al nadrukkelijk gebleken dat er bij de toenmalige 12 lidstaten van de Europese Unie geen enkele bereidheid bestond (ook niet bij Duitsland) om tot een wezenlijke verdieping van de politieke samenwerking te komen. Het streven om in aansluiting op de naderende voltooiing van de gemeenschappelijke markt tot de geleidelijke invoering van een gezamenlijke munt te komen werd alom gedeeld. Maar dat mocht van de hoofdsteden vooral niet gepaard gaan met een eveneens geleidelijke harmonisatie van het fiscaal beleid of met een ruimere mate van economische beleidscoördinatie. Meer dan deze EMU – zonder politiek dak erop- zat er eenvoudig niet in; hier moesten we het mee doen.

Van het in Maastricht vastgelegde voornemen om na verloop van tijd tot een gezamenlijke munt te komen ging in de jaren '90 een sterk disciplinerende werking uit: overheidstekorten en nationale schulden werden over de hele linie aanzienlijk en in een hoog tempo teruggebracht, ook in de Zuid Europese lidstaten. Iedereen wilde erbij horen zodra de overstap zou worden gemaakt. Maar ten tijde van het Verdrag van Amsterdam in 1997 was de animo voor meer politieke integratie nog steeds afwezig, mede omdat de uitbreiding van de Europese Unie een hogere prioriteit op de beleidsagenda begon te krijgen.

In het Stabiliteits- en Groeipact werden de spelregels vastgelegd, waaraan lidstaten bij invoering van de euro moesten voldoen en waaraan landen zich zouden moeten houden in geval van buitensporige tekorten. Het is zuur om te moeten vaststellen dat in sommige gevallen de toelatingscriteria onvoldoende strikt blijken te zijn toegepast, maar evenzeer dat al vrij snel na de eeuwwisseling lidstaten (nota bene met Duitsland en Frankrijk voorop) de politieke ruimte hebben genomen en gekregen om notoir af te wijken van de afspraken en criteria die in de spelregels zo plechtig waren vastgelegd. Het papier bleek veel te geduldig.

Zou de ernstigste internationale kredietcrisis sinds De Grote Depressie van de jaren '30 minder ingrijpende gevolgen voor de Europese economie gehad hebben als we allemaal nog onze oude, vertrouwde nationale valuta hadden gehad?

Geen sprake van: niets is verleidelijker dan te proberen met concurrerende devaluaties de gevolgen van een crisis als de onderhavige af te wentelen op de burens met alle schadelijke gevolgen van dien voor de kracht en het weerstandsvermogen van de Europese economie in haar geheel. We kennen daar allemaal de voorbeelden van uit het

verleden. Het cruciale project van de interne markt was er aan ten onder gegaan en ons welvaartspeil zou er ernstig door zijn aangetast.

De landen in de eurozone staan nu uiteraard in het brandpunt van de belangstelling, maar een vluchtige blik op de schildpositie van de Verenigde Staten en ook van een land als het Verenigd Koninkrijk is al voldoende om te beseffen dat de zorgen niet bij de grenzen van eurolanden ophouden. In het verlengde van de massieve overheidsinterventies in de jaren 2008/9 om ernstiger onheil en een wereldwijde recessie af te wenden is de zwakke kredietwaardigheid van met name Zuid-Europese landen versneld aan het licht gekomen, evenals het gebrek aan dynamiek en intrinsieke groeikracht van hun economieën.

De zogenaamde Lissabon Strategie uit het jaar 2000 was met name daarop gericht: het verstevigen van de basis voor duurzame economische groei in Europa en het wegnemen van structurele zwakheden en onevenwichtigheden binnen en tussen lidstaten. De Europese economie maakte aan het begin van de nieuwe eeuw een periode van gestage groei door en de euforie kende bijna geen grenzen.

De Lissabon Agenda schetste gedetailleerd wat er voor nodig zou zijn om te bereiken dat Europa tien jaar later zou zijn uitgegroeid tot de sterkste kenniseconomie ter wereld. Het kost mij moeite deze woorden nu uit te spreken zonder te lachen of te blozen, maar dat voornemen was op zichzelf lofwaardig. En het zware accent op versterking van de kenniseconomie evenzeer.

Het ontbrak echter aan een geloofwaardig en effectief instrumentarium om die ambitie waar te maken. De oorzaak was in belangrijke mate opnieuw gelegen in het ontbreken van ook maar enige bereidheid bij lidstaten om coördinerende bevoegdheden uit handen te geven en een zwaardere rol aan "Brussel" (lees: de Europese Commissie) toe te kennen.

En de "tweede kans" om lering te trekken uit ervaringen en tekortkomingen gedurende de eerste vijf jaar werd evenmin benut. In 2004 werd ik door de Europese Commissie en de Europese Raad gevraagd een High Level Group te leiden met de opdracht een onafhankelijk advies uit te brengen ten behoeve van de voorbereiding van de zogenaamde midterm review van deze Strategie in 2005. Ons advies loog er niet om: veel lidstaten dreigden de gestelde doelen niet te zullen halen, er was een schrijnend gebrek aan hervormingsbereidheid in een groot aantal lidstaten.

Maar er gebeurde weinig tot niets mee. De zelfgenoegzaamheid was groot en er bestond nauwelijks oog voor de snel veranderende werkelijkheid, zowel om ons heen als ook intern. Iedereen kon al jaren zien aankomen dat de Europese economieën zich moeten aanpassen aan veranderende verhoudingen internationaal. De opkomende economieën (langzamerhand een understatement voor economische powerhouses) eisen een groeiend deel van de globale welvaart op. Dat is niet alleen bedreigend, het biedt ook perspectief. Dat creëert kansen, maar ook nieuwe uitdagingen. De groei in ons deel van de wereld zal in de toekomst veel minder uitbundig zijn dan we decennia lang gewend zijn geweest, temeer omdat ook nieuw demografische verhoudingen tot aanpassingen nopen.

We zullen alleen dan in staat blijken ons welvaartsniveau en onze verworvenheden van de verzorgingsmaatschappij in grote lijnen te handhaven indien wij tijdig hervormingen doorvoeren, ons vernieuwen en aanpassen.

Daarbij komen vragen aan de orde als "waar denken wij onze boterham mee te kunnen verdienen in een snel veranderende wereld" en "wat zijn onze sterktes en zwaktes".

Het verleden, maar ook een blik om ons heen, leert ons dat het proactief onderkennen

van de noodzaak om structurele hervormingen door te voeren en te zorgen voor nieuwe dynamiek en vitaliteit helpt voorkomen dat kostbare tijd verloren gaat. Wie te lang wacht betaalt een hogere prijs en de tragiek is dat juist de zwakkeren daardoor het zwaarst worden getroffen. De rest van de wereld heeft echt niet veel geduld met ons.

Dat is de realiteit van dit moment. We staan de komende jaren in Europa voor een dubbele opgave: enerzijds de structureel of tijdelijk uit het lood geslagen overheidsfinanciën weer op orde brengen en anderzijds de basis leggen of versterken voor het genereren van voldoende duurzame groei. Met bezuinigen alleen komen we onvoldoende snel uit de (milde) recessie die ons te wachten staat. Temeer, omdat het economisch herstel in de Verenigde Staten nog steeds aarzelend verloopt en de groei in China een minder uitbundige fase lijkt in te gaan.

De tweeslag die nu nodig is brengt grote spanningen met zich mee. Het gebeuren in en rond het Catshuis van de laatste zes, zeven weken –voor zover we daar kennis van dragen natuurlijk- is nog maar een slap aftreksel vergeleken met de gigantische problemen waarmee landen als Griekenland, Spanje, Italië of Portugal worden geconfronteerd. Het kan niet anders dan dat de besparingsprogramma's en de hervormingsmaatregelen in die landen de sociale en politieke instabiliteit ernstig zullen vergroten. Werkloosheidspercentages van meer dan 25% zijn geen uitzondering meer in bepaalde regio's en het aantal jongeren zonder baan nadert in landen als Griekenland en Spanje zelfs de 50%.

Ter vergelijking: begin jaren '80 was een belangrijke drijfveer achter het Akkoord van Wassenaar het feit dat één op de vijf jongeren zonder werk was...

Wat zal de enorme spanning, die dit alles binnen samenlevingen veroorzaakt, kunnen gaan betekenen voor de legitimatie en de geloofwaardigheid van gekozen politici? Niemand die hier iets zinnigs over kan zeggen natuurlijk, maar ik houd soms mijn hart vast. Begin volgende maand zijn er parlementsverkiezingen in Griekenland. Zullen de politieke partijen die in opdracht van de trojka (ECB, Europese Commissie en IMF) de draconische maatregelen hebben moeten slikken, die we allemaal kennen, nog wel voldoende steun van de kiezers krijgen? En zal het überhaupt wel mogelijk blijken om Griekenland weer op de rails te krijgen? Zo ja, zullen het de voormannen en –vrouwen van de traditionele Griekse politieke partijen zijn die daarin slagen of zullen daar min of meer permanente technocraten voor nodig zijn? En wat gaat dat dan weer tot gevolg hebben?

Italië lijkt onder Mario Monti op de goede weg, maar ook daar geldt dat de structurele onevenwichtigheden nog lang niet zijn weggenomen en bovendien verkeert het politieke stelsel en daarmee verbonden de parlementaire democratie ook in dat land in een existentiële crisis. En andere landen kunnen volgen, naarmate de druk daar nog groter wordt en er –in samenhang met steunmaatregelen ten gunste van die landen- nóg straffere bezuinigingen en hardere saneringsmaatregelen moeten worden afgekondigd. Hoe groot zal de spankracht dan blijken te zijn?

Op dit moment gaat om begrijpelijke redenen weer een groeiende aandacht uit naar het voorkómen van een uitslaande brand vanuit Griekenland, zeker als daar onverhoopt toch een deconfiture in enigerlei vorm onvermijdelijk zou blijken, naar Spanje of Portugal.

Het Europese noodfonds zou idealiter een veel grotere omvang moeten hebben dan waartoe onlangs is besloten, zowel met het oog op de afschrikkende werking die daarvan zou uitgaan alsook om een veel geloofwaardiger en kansrijker beroep te kunnen doen op leningen in het kader van het IMF. Het zou mij verbazen als ook in Duitsland het strategisch belang van een robuuster noodfonds niet zou worden ingezien, maar de Bondskanselier moet daar iedere keer opnieuw enorme moeite doen om zich te verzekeren van voldoende steun van de coalitiepartner, de Bondsdag en de publieke

opinie, nog afgezien van de bijzondere positie van het Bundesverfassungsgericht. Als gevolg daarvan komen veel van de noodzakelijke besluiten op Europees niveau vrij laat en soms té laat tot stand en zijn ze vaak nét weer niet voldoende om echt te kunnen overtuigen.

Zo zien we nu overal in Europa een voortdurende worsteling tussen een vaak sterk naar binnen gericht deel van de publieke opinie en van het electoraat enerzijds en anderzijds beleidsmakers die het Europese scheepje onder de gegeven omstandigheden drijvende willen houden.

Duitsland toont zich sinds het ontstaan van de schulden crisis zeer bewust van zijn zware verantwoordelijkheid voor de toekomst van Europa. Samen met Frankrijk hebben onze oosterburen plaatsgenomen in de driver seat van de Europese Raad. Daarover kunnen we mopperen wat we willen, maar één ding is duidelijk: als het tussen Duitsland en Frankrijk helemaal niet botert, dan staat Europa er pas echt slecht voor. De twee grote landen investeren in de politieke en economische samenwerking met elkaar en beseffen dat zij samen leiding moeten geven aan het proces van besluitvorming. Ik hoop en verwacht dat die bereidheid om de Europese kar samen te trekken na de Franse Presidentsverkiezingen niet wezenlijk zal veranderen, ongeacht de uitslag.

Niet ontkend kan worden dat er met name het afgelopen halfjaar in Europa goede vooruitgang is geboekt. De afspraken inzake begrotingsdiscipline maken het terzijde schuiven van afspraken daaromtrent in de toekomst bijkans onmogelijk en er zijn duidelijke bewegingen gemaakt om Brussel ook een zwaardere stem te geven bij het formuleren van opvattingen en adviezen over belangrijke onderdelen van het financieel-economisch beleid, waarover de lidstaten in het verleden volledig eigen baas wilden zijn en blijven.

In het verlengde van deze recente afspraken is de ECB bereid gebleken een belangrijke bijdrage te leveren aan herstel van vertrouwen in de Europese economie. We mogen daar dankbaar voor zijn, want een ondersteunende rol in enigerlei vorm van de Europese Centrale Bank lijkt in dit stadium onmisbaar voor het beter beheersbaar maken van de huidige problemen. Voorwaarde is wél dat er intussen ook structureel voldoende vooruitgang wordt geboekt, zowel binnen de Unie als in de lidstaten.

De schulden crisis houdt ons nog steeds in de greep en we zijn nog lang niet uit de gevarezone. Het zal de komende jaren heel wat moed, overtuigingskracht en stuurmanskunst vragen om de overheidsfinanciën op orde te krijgen en de economie tegelijkertijd te hervormen en aan te passen aan gewijzigde omstandigheden, met andere woorden meer toekomstbestendig te maken.

De waarde van het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie kan niet voldoende worden onderstreept, zeker voor een open economie als de onze. Maar de euroscepsis is toegenomen en de naar binnen gerichtheid van de bevolking evenzeer. Hervormingen gaan van "au" en in deze tijd van toenemend populisme lijkt "nee" zeggen tegen de noodzaak daarvan te lonen.

Wie verder kijkt dan zijn neus lang is onderkent dat Europa aan mondiale relevantie inboet, niet alleen door de huidige crisis, maar ook door de opkomst van nieuwe economische en politieke krachten. Geen enkel Europees land is in zijn eentje in staat daar tegen op te boksen, zelfs Duitsland niet. Bundeling van krachten is daarom geboden en in het bijzonder de landen met een gezamenlijke munt staan nu voor de opgave de politieke samenwerking, waarvoor het draagvlak twintig jaar geleden helaas ontbrak, alsnog tot stand te brengen en zo doende het Europese huis alsnog van een stevig politiek dak te voorzien. Belangrijke stappen in die richting zijn de laatste tijd al onmiskenbaar gezet, wrang genoeg misschien wel dankzij de crisis.